

Szláv eredetű tájszavainkhoz

KNIEZSA ISTVÁN nagyszabású könyvével (SzlJsz. I) korszerű kritikai összefoglalást kapott legszámosabb jövevényszórétegünk. KNIEZSA szigorú vizsgálatai alapján szláv eredetű szavaink száma így alakul:

	Köznyelvi	Tájnyelvi	Elavult	Összesen
	szó			
Szláv eredetű	484*	694	74	1252
Kétes — esetleg szláv — eredetű	147	209	26	382

* A *muszka* nincs benne ebben a számban. Vö. KNIEZSA. SzlJsz. I, 893.

Ezek a számok, bármilyen nagyok is, természetesen nem véglegesek. Az ismeretlen vagy bizonytalan eredetű szavaink között még több szláv jövevény lappang. A SzlJsz. I megjelenése óta különösen megélenkült etimológiai kutatások néhány szóval kapcsolatban máris felvetették — vagy felújították — a szláv származtatás gondolatát. Ilyenek például a *dáridó*, *kunyhó teher*, *viskó* (HADROVICS, I. OsztKözl. X, 143—4, 148—9, 163—5), *csap*, *plundra*, *létra*, *zemes* (MOÓR, Acta Univ. Szeged. Sectio Phil. Nyelv és Irodalom I, 1955. 109—10, 116; Studia Slavica II, 95—6; MNy. LIII, 229—30), *genny* (ÚRHEGYI, Pais-Emlékkönyv 392—8), *erge* (SZABÓ, Pais-Emlékkönyv 375—93), *béna* (TÖRÖK, MNy. LIII, 229—30), *pazarol*, *tunya*, *piszlicsár* (KISS, MNy. LI, 225—6; LIII, 203—4, 472—3) stb. Valószínű azonban, hogy a KNIEZSA által szláv eredetűnek minősített köznyelvi szavaink számát a további kutatások is csak kisebb mértékben fogják módosítani. A népnyelvi szavaknál már jelentősebb szaporodás várható. KNIEZSA ezen a téren nem törekedett teljességre (vö. SzlJsz. I, 5, 7; Pais-Emlékkönyv 329—30). A gyűjtést általában az első világháborúval, 1914-gyel lezárta. Időhiány miatt nem volt módjában feldolgozni a készülő Új Magyar Tájszótár és a Magyar Nyelvatlasz anyagát. Egyéb okok következtében is kimaradt munkájából néhány szó. Hajdúböszörmény ukrán eredetű tájszavaira már a SzlJsz. I közzététele után hívta fel a figyelmet BALECZKY EMIL (Studia Slavica II, 346) stb.

Az alábbiakban néhány tájszóval szeretnék szláv jövevényszavaink adattárának a bővítéséhez hozzájárulni. A szavak különböző vidékekről és forrásokból valók. Többnyire a nyelvészeti és néprajzi irodalomban, szótárakban bukkantam rájuk, de akad közöttük saját feljegyzésű szó is.

1. *Blaska*. — 1957-ben Miskolc-Tapolcán jegyeztem fel 'számozott ruhatári bádoggjegy' jelentésben. Változata: *pleska* 'pléhgomb' (1914. Tata; Nyr. XLIII, 311); 'pléhbárca' (1914. Tatabánya; Nyr. XLIII, 311).

A *blaska* a szlovák *bliaška* 'bádogdarab, pléhdarab' (HVOZDZÍK) átvétele; ez a *bl'acha* 'pléh, bádog' kicsinyítő képzős alakja. A szlovák *bl'acha*, akárcsak a cseh *plech*, lengyel *blacha*, orosz, ukrán, fehérorosz *блѣха*, bolgár *блех*, szlovén *pléh*, valamint a magyar *pléh* is, a német *Blech* 'bádog' átvétele (BERNEKER SIÉtWb. I, 59; BRÜCKNER SIÉt. 28; MLADENOV EtReč. 34; HOLUB—KOPFČNÝ EtSl. 277; VASMER RussEtWb. I, 97; SzófSz. 244). Az *e > a* hangváltozás a szlovák nyelv idegen eredetű szavaiban gyakori; vö. *t'ava* < magyar *teve*, *čara* < magyar *cseré*, *ratovat'* 'ment' < német *retten* stb. (JÁN STANISLAV, Dejiny slovenského jazyka. I. Úvod i hláskoslovie. Bratislava, 1956. 358—62).

A *pleska* más szlovák alakváltozatnak — **pleška* — lehet az átvétele. A szlovákból azonban *p*-s kezdetű alak csak hímnemben mutatható ki: *plech* 'bádog, pléh' (HVOZDZÍK).

2. Bursza. — 1907 óta van nyilvántartva mint Nyíregyháza környéki tájszó 'legények vasárnap délutáni zenés táncmulatsága a bokortanyákon' jelentésben (MNY. III, 238; Nyr. LV, 112; A Magyarság Néprajza¹ IV, 179; MÁRKUS MIHÁLY, A bokortanyák népe. Bp., 1943. 107; EtSz.).

A *bursza* az EtSz. szerint ismeretlen eredetű. Amint ezt MÁRKUS (i. m. 234) megállapította, a szó a nyíregyházi tirpák-szlovák *bursa* 'ua.' átvétele. A szlovák szó Zólyomban, Liptóban és a nyugati szlovák nyelvterületen is használatos 'zenés táncmulatság; civakodás' jelentésben (KÁLAL; HVOZDZÍK). Származékai a *bursovát'* 'mulatozik', *bursovnik* 'mulatozó'. Eredet szempontjából a *bursa* összefügg a következő szláv nyelvi szavakkal: cseh *bursa* 'erszény; konviktus; tőzsde' (KORT); lengyel *bursa* 'papnevelde, konviktus', *bursowac* 'diakoskodik', (XVI. század) 'garázdálkodik, rakoncátlankodik', *bursownik* 'kicsapongó életű ember' (BRÜCKNER SIÉt. 50); orosz, ukrán, fehérorosz *бурса* 'papnevelde, konviktus' (VASMER RussEtWb. I, 149). A szlovák, cseh stb. *bursa* — némelyik valószínűleg a középfelnémet *burse* 'konviktus; közös kasszán élő diák- stb. csoport' közvetítésével — a középkori latin *bursa* 'erszény' szóra, ez pedig a görög *βύρσα* 'bőr' szóra megy vissza (KLUGE—GÖTZE¹⁶ 115). A szlovák *bursa* közvetlen forrása feltehetően a latin *bursa* volt. Az 'erszény' → 'táncmulatság' jelentésváltozásnak az a magyarázata, hogy — egy Zólyom megyei leírás szerint — a *bursa* résztvevői közösen fedezték a mulatság költségeit (zenészek fizetése stb.). MÁRKUS (i. m. 234—5) valószínűnek tartja, hogy a burszák szokását zólyomi származású tirpák-szlovák telepesréteg honosította meg Nyíregyházán is.

3. Bűrögle. — A MTsz. szerint (egy adat 1884-ből) Alsólendva vidékén *bűröglé*-nek hívják a főzöfazekak betolására és kihúzására szolgáló kemencevillát; vö. A Magyarság Néprajza¹ I, 82, 198. Máshol — például Göcsejben — a kemencevillát általában *kuruglya* néven ismerik (I. KNIEZSA SzlJsz. I, 681—2).

Az EtSz. szerint a *bűrögle* ismeretlen eredetű. A szó, amint erre BÁTKY ZSIGMOND rámutatott (A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője. XXIII, 125—6), a vend-szlovén *börkle*, *bürkle* 'pizskavilla, fazekat tűzre tevő eszköz' (FLISZÁR JÁNOS, Vend—magyar szótár. Bp., 1943. 9, 11; vö. PÁVEL ÁGOSTON, A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője. XIX, 135) átvétele. PLETERŠNIK a *bürkla* szót 'kemencevilla; ügyetlen ember' jelentésben szótározza. Szerinte a szlovén szó a közép-latin *furcula* 'villa' szónak, a *furca* kicsinyítő képzős alakjának az átvétele. A szókezdő

b a latin *f* helyén azonban a közvetítő nyelv, ill. nyelvjárás problémáját veti fel. A jövevényszavak tanúsága szerint ugyanis a szláv nyelvek a hangrendszerükből eredetileg hiányzó *f* hangot *p*-vel helyettesítették: (magyar *paszuly* <) szerb-horvát *pšulj* < görög *φασουλι*; (magyar *pogácsa* <) déli szláv *pogača* < velencei olasz *fogaccia*; stb. Idegen *f*-nek *b*-vel történő helyettesítése többnyire csak vulgáris latin vagy német átvétel (közvetítés) esetében figyelhető meg. Ez a helyettesítés tehát bizonyára a közvetlen átadó nyelv kiejtési sajátosságában, feltehetően az *f*-nek bilabiális *v*-szerű ejtésében leli magyarázatát. Vö. (magyar *bérmál* <) déli szláv *běrmati* < vulgáris latin *fermare*; (magyar *barla* 'mankó' <) szlovák *barla* < ófelnémet *ver(a)la* < latin *ferula*; cseh *bažant* 'fácán' < ófelnémet *vássant* < latin *phāsiana* (*avis*); stb. A latin *furcula* is valószínűleg olyan, közelebből még meg nem határozott nyelv, ill. nyelvjárás közvetítésével került át a szlovénba, amelyik az *f*-et bilabiális *v*-szerűen ejtette. A jelenségre vö. A. VAILLANT, GrammComp. I. 26—8; J. STANISLAV, Dejiny slovenského jazyka. I. 532—5; A. MEILLET, Le slave commun². § 48, 49; N. VAN WIJK, Geschichte der aksl. Sprache. § 8; KŇIEZSA, SzlJsz. I. 82—3, 89—90. — Alkalmassint a *furcula* alapszavára, a latin *furca*-ra megy vissza a magyar *furkó* (SzófSz.; EtSz.).

4. *Kozsina*-égetés. — Kapnikbányán a bányászlegények minden évben a június 24-éhez legközelebb eső szombat estéjén egy lombos ágaitól megtisztított sudár fára, az ún. *kozsina*-fára felaggatják a községben található elhasznált háti kosarakat, és a *kozsina* (-fa) alján felhalmozott rőzsét meggyújtva az egésztest elégetik. A szokás neve *kozsina*-égetés. BELLOSICS BÁLINT írta le először 1902-ben (Ethnographia. XIII, 71—2, 75, 124—5; vö. RÓHEIM GÉZA, Magyar néphit és népszokások. Bp. s. a. 312, 316—7; A Magyarság Néprajza¹ IV, 332). BELLOSICS szerint (i. m. 28—9) Kapnikbánya magyarjai német és szlovák telepesek leszármazottjai.

A *kozsina* a szlovák *kožina* átvétele, noha a szót megfelelő jelentésben nem tudjuk a szlovákból kimutatni. KÁLAL 'vakolás; bőralma, bőrkörte' jelentésben ismeri. A *kožina* azonban megvan a csehben 'bőrholmi; bőrszajak' jelentésben (TRÁVNÍČEK), és feltehető, hogy a szlovák *kožinanak* is volt ilyen jelentése. A *kožina* a *koža* 'bőr' származéka; a képzés módjára vö. szlovák *perina* 'dunya' (l. KŇIEZSA SzlJsz. I, 393—4). A *kozsina*-égetés elnevezés onnan van, hogy Szent Iván napján néhol korhadt deszka-, bőr-, kosár- és ruhadarabokat gyűjtanak meg a gonosz elűzése végett (A Magyarság Néprajza¹ IV, 332).

A szlovák eredetű kapnikbányai *kozsina* megerősíti azt a feltevést, hogy az ugyancsak kapnikbányai *lutna* 'légvezető csővezet a bányában' (MTsz.) szlovák közvetítéssel került át a németből (vö. KŇIEZSA SzlJsz. I, 686—7).

5. *Krápca*. — Göcsejben a köleses-tejfeles lepényt *krápcának* nevezik (A Magyarság Néprajza¹ I. 1933. 99; szótárainkban nem szerepel).

A *krápca* a szlovén *krápec* 'lepényfajta' (PLETERŠNIK) genitivus partitívus alakjának — *krápca* — az átvétele; vö. *kleba* 'kenyér', *ostyepka* 'füstölt juhsajtfele' stb. (KŇIEZSA SzlJsz. I, 270, 364). A szlovén szónak több szláv nyelvben van megfelelője: cseh *krapl* 'lepény' (JUNGMANN), lengyel *krepel* 'lepény' (LINDE), ukrán *кpéплyкy* 'töltelékes sütemény' (HRINČENKO). A szláv szavak közvetlenül vagy közvetve — az ukrán *кpéплyкy* például lengyel közvetítéssel — a német *Krapfe(n)*, *Kräpfel* 'zsírban sültött ünnepi tészta, fánk-

fajta', bajor-osztrák *krápf* 'kalácsfajta' szóból erednek (BERNEKER SIÉtWb. I, 607; BRÜCKNER SIÉt. 265). — A Hegyalján feljegyzett *kröpli* 'fánk' (MTSz.) a középnyemet *kröppel* 'ua.' átvétele (DOLw.).

6. *Kulicska*. — Közép-Baranyában jegyezték fel 1875-ben 'bicska' jelentésben (MTsz.).

A *kulicska* a szerb-horvát *kulica*, *kuljica* 'pásztorbicska' (HASz.) kicsinyítő képzős **kulička* alakjának az átvétele. A *-ka* kicsinyítő képzőre vö. A. LESKIEN, Gram. der serbs-hrvat. Sprache. Heidelberg, 1914. 270. A szerb-horvát szót a *kuljati* 'vág, nyiszál' igével vetik össze.

A Nyitra vidéki *kulicska* 'az ajtózár fakilincse' más szónak, a szlovák *kl'učka* 'ajtókilincs'-nek az átvétele (KNIEZSA SzlJsz. I, 293).

7. *Pugyivéter*. — Rozsnyón jegyezték fel 1879-ben 'szeleburdi' jelentésben (MTsz.).

A *pugyivéter* a szlovák *pudivietor* 'széltoló, széllébélt, szeleburdi' (HVOZDZÍK) átvétele. A szlovák szó imperativuszos összetétel: *puďi vietor* tkp. 'kergesd a szelet'. Megfelelője a csehben: *pudivitr* 'szeleburdi'. Az ukránban az imperativusz más igéből való: *го́тувати* 'szeleburdi'; az oroszban és a fehéroroszbán az összetétel tagjai megcserélt sorrendben következnek: orosz *вешалка* 'szeleburdi', fehérorosz *вешалка* 'ua.'. A képzési módra vö. W. VONDRÁK, Vergl. Slav. Gr.² I, 677; E. DICKENMANN, Untersuchungen über die Nominalkomposition im Russischen. 1934. 356—68.

8. *Siba*. — A Duna—Tisza közti Peregén *sibá*-nak nevezik azt a fűzfavesszőből font korbácsot, amellyel a lányokat húsvét hétfőjén trefásan megveregetik. A szokás neve *sibálás* (f. j., Húsvéti népszokások. Népszabadság 1957. ápr. 21. 4. o.). Szótáraink *siba* főnevet nem ismernek; a *sibál* igére a MTSz. Zentáról hoz egy adatot 1880-ból 'aprószentek napján vesszőkorbáccsal játékból megvereget' jelentésben.

A *siba* a szerb-horvát *šiba* 'vessző' átvétele; ennek igéje a *šibati* 'megvesszőz'. A *šiba*, *šibati* megfelelőire az egyes szláv nyelvekben vö. HOLUB—KOPEČNÝ EtSl. 368; BRÜCKNER SIÉt. 559; PREOBRAŽENSKIJ EtSl. III, 98; VASMER RussEtWb. III, 396; MLADENOV EtReč. 693; a szlovákban *sibačka* 'húsvéti vesszőzés' (HVOZDZÍK).

Lehetséges, hogy a *sibál* magyar képzés a *sibá*-ból a *kasza* — *kaszál*, *borona* — *boronál* stb. szópárok analógiájára, és nem külön átvétel a *šibati* igéből.

A dél-dunántúli *sibár* 'vékony fűzfavesszőből font korbács, amellyel aprószentek napján az ismerősöket játékból megveregetik' a szerb-horvát vagy szlovén *šibati* ige származékának, a **šibar* főnévnek lehet az átvétele (KNIEZSA, SzlJsz. I, 475). — A *sibárlás* szokására vö. A Magyarság Néprajza¹ II, 406; RÓHELM GÉZA, Magyar néphit és népszokások, Bp., s. a. 218, 252.

9. *Szercsika*. — A pomológiai irodalom *szercsika* néven tart nyilván egy zöldes színű almafajtát (RAPAICS RAYMUND, A magyar gyümölcs. Bp., 1940. 107, 200, 253, 256, 279, 284). Ismert a nemes, szegedi és szabadkai szercsika (Új Idők Lexikona. XXII. [1941] 5653—4). 1804-ben olvashatunk először róla, de a német szövegbe ágyazott *Szerczika* nyelvi hovatarozása itt kétes: „... zu Kroatien sind die zwei eigenen Äpfelsorten, Mandafi und *Szerczika* als sehr gute Sorten bekannt”. (Patriotisches Wochenblatt für Ungern.

Pesth, 1804. 45). A MTsz. a szó *szerecsika* (-alma) alakváltozatát ismeri Kalotaszeg és Arad vidékéről. MIKSZÁTH műveiben a *szerecsika* változaton kívül *sarcika*, *sercika* alakokban is előfordul (RUBINYI MÓZES, Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve. Bp., 1910. 216, 217, 237).

A *szerecsika* a szerb-horvát *srčika* 'növénybél; zöld almafajta' (VUK; IVEKOVÍČ—BROZ; RISTIĆ—KANGRGA) átvétele az utóbbi jelentésben. A szerb-horvát szó a *srce* 'szív' -ika növényképzős származéka (A. LESKIEN, Gramm. der serbokroat. Sprache. Heidelberg, 1914. 280); megfelelője megvan a szlovénban: *srčika* 'bélfa; szívlevél; almafajta' (PLETERŠNIK). A *srčika* alma Szlavóniában honos a pozsegei medencében és a Papuk hegység északi részén. Gyümölcse már a XVIII. században kiviteli cikk volt Dél-Franciaországba (Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka. IV. Zagreb, 1929. 341). Magyarországon a XIX. században terjedt el (RAPAICS i. m. 256).

A *szerecsika*, *szerecsika* változatok a szóeleji mássalhangzótörklődés feloldásával keletkeztek. A *sercika*, *sarcika* változatok ún. nyelválláscserével jöttek létre; vö. DEME, MNyTK. 69. sz. 40; KÁLMÁN, Pais-Emlékkönyv 318—9; KISS, MNy. LIII, 473.

A MTsz. *szērēcsika* 'mérges arcfehéřítő szer; arzén; hashajtószer' szava más szerb-horvát szónak, talán az ismeretlen eredetű *siridžik* 'fehér kenőcs'-nek az átvétele (KNIEZSA, SzlJsz. I, 500). Lehetséges, hogy alakilag hatott rá a fentebb vizsgált *szerecsika* is.

10. Vörsnyeg. — A *sütőharang*, *bujdosó*, *cserepulya*, *puplika* szinonimájaként a szerbséggel és horvátsággal érintkező magyarság között a *vörsnyeg* szó használatos (A Magyarság Néprajza¹ I, 46, 189; szótározva nincsen).

A *vörsnyeg* a szerb-horvát *vřšnik* 'sütőharang' (VUK) átvétele. A szerb-horvát szó a *vřh* 'tető, felső rész' származéka; ennek megfelelőire az egyes szláv nyelvekben vö. VASMER, RussEtWb. I, 190.

A *vörsnyeg* szóvégi *g*-je zöngésülés eredménye. Ez a jelenség szláv jövevényszavaink körében nem ritka: *görög* < szláv *grьkь*, *höröcsög* < szláv **chьrьčьkь*, szó elején *gerezna* < szláv *kьrznь*, *guzsaly* < szláv *kuzьelj*, *göndör* < szláv *kьdьrь*, *gácsér* < szlovák *káčer* stb. (vö. KNIEZSA, SzlJsz. I. a megfelelő címszavaknál). A *vörsnyeg ny*-je a magyarban palatalizálódott; a jelenségre vö. MELICH, MNy. VIII, 150, 156; HORGER ANTAL, A magyar nyelvjárások. Bp. 1934. 104—5; BENKŐ LORÁND, Magyar nyelvjárástörténet, Bp., 1957. 98—9.

KISS LAJOS

Zu den slawischen Lehnwörtern der ungarischen Mundarten

Mit der großangelegten Arbeit von Stefan Kniezsa (A magyar nyelv szláv jövevényszavai — Die slawischen Lehnwörter der ungarischen Sprache Bd. I. Budapest, 1955, S. 1044) bekam die reichste Gruppe der Lehnwörter der ungarischen Sprache eine zeitgemäße kritische Darstellung. Kniezsa behandelt außer Wörtern der Gemeinsprache in großer Anzahl auch solche der Mundarten, so 694 unter den sicheren slawischen und 209 unter den nicht sicheren slawischen Lehnwörtern. Bei den Mundartwörtern erstrebte jedoch Kniezsa keine Vollständigkeit. Weitere Forschungen werden deshalb im

Wortschatz der ungarischen Mundarten noch manches slawische Lehnwort entdecken. — Verf. konnte aus der volkskundlichen und der sprachwissenschaftlichen Literatur 10 solche slawische Lehnwörter erweisen: 1. *blaska* 'Blechmarke, numerierte Garderobe-Blechmarke' < slowak. *bliaška* 'Blechstück'; 2. *bursza* 'Sonntagsunterhaltung mit Tanz der Burschen einzelner Gehöftengruppen' < slowak. *bursa* 'Tanzunterhaltung mit Musik; Gezänk'; 3. *bürögle* 'Ofenkrücke' < windisch-slowen. *börkle, bürkle* 'Ofenkrücke, Gerät womit die Töpfe in den Ofen hineingelegt werden'; 4. *kozsina* (-égetés) 'Volksbrauch in Capnic (Kom. Sathmar) am nächsten Samstagsabend zum 24. Juni' < slowak. **kožina* 'Lederzeug'; 5. *krápca* 'Kuchen aus Hirse und Rahm' < slowen. *krápec* 'Kuchen'; 6. *kulicska* 'Taschenmesser' < serbo-kroat. **kulička* 'id.'; 7. *pugyvéter* 'schussig, Schussel' < slowak. *pudivietor* 'Windbeutel'; 8. *siba* 'Rutenpeitsche' < serbo-kroat. *šiba* 'Rute'; 9. *szercsika* 'Apfelsorte' < serbo-kroat. *srčika* 'id.'; 10. *vörsnyeg* 'irdener Deckel über das zu backende Brot' < serbo-kroat. *vřšník* 'id.'

L. Kiss